

„Под игото“ – исторически роман

Даниела Недялкова

Многобройни са в българската литературна критика и теория мненията и споровете около това кои и какви са критериите за историчност, на които трябва да отговаря един роман, за да бъде той исторически. Смятам, че един от основните определители за жанра на историческия роман е наличието на историософска концепция. В „Под игото“ Вазов не само повествува за подготовката, избухването и погрома на Априлското въстание, но той постига и осмислянето на всеки един от тези етапи, т. е. историософства („Пиянството на един народ“, „Един шпионин в 1876“, „Пробуждане“).

Според някои изследователи на Вазовото творчество (Г. Цанев, П. Пондев, М. Цанева) „Под игото“ е „исторически роман със съвременен сюжет“, а доводът за това определение е, че авторът е бил съвременник на описваните от него събития. Интерес представлява обаче фактът, че самият Вазов в началото на 80-те години на XIX в. характеризира Априлското въстание като движение и не е напълно наясно с обхвата му. „Създаването на романа – пише Р. Радев¹ – става възможно след натрупването на значителна мемоарна литература, посветена на Априлското въстание... В този смисъл за него се оказват важни мемоарите на З. Стоянов и Ст. Заимов, ползвал се е от устни разкази на участници и очевидци (Ат. Иванов), черпил от исторически извори, като книгата на Хр. Ф. Попов „Самуил. Исторически разказ по въстанието от 1876“ (1887). Фактът, че Вазов е съвременник на въстанието, се оказва недостатъчен за раждането на „Под игото“, нужна е била преди това появата на различни истории, на различни гледни точки за „най-българското време“.

Л. Бумбалов приема определението „исторически роман“ за „Под игото“. Основният критерий, който той посочва за изясняването на историческата същност на събитията е тяхната завършеност и наличието на перспектива, т. е. отдалеченост на автора от времето, което описва в романа². С достатъчно добри аргументи се ползват твърденията, изказвани в различно време и от различни изследователи на „Под игото“, че романът е приключенски, споменен (Н. Пантелеева), семейно-битов, криминален, епопея (М. Цанева, Б. Ничев, Т. Жечев, Св. Игов). И в тази

¹ Радев, Р. Иван Вазов и българското предвечерие. Варна, 1999.

² Бумбалов, Л. Българският роман между двете световни войни. С., 1989.

сбирка от жанрови назовавания понятието „исторически роман“ присъства плахо или в твърдения, че „Под игото“ не е исторически роман, защото... (Н. Георгиев, Д. Михайлов, Л. Липчева-Пранджева).

Смятам, че Вазовият роман притежава необходимите характеристики, за да бъде определян като исторически. Не настоявам, че „Под игото“ е само исторически роман, а и нито едно от другите жанрови определения не противоречи на понятието исторически роман. Тук по-скоро става дума за съжителство на различни жанрови назовавания, а не за тяхното противопоставяне. Целта на настоящия текст е в над 100-годишното многогласие около жанровите определения на първия български роман да бъде пълноправно включено и понятието „исторически“.

Философията на историческия роман се гради на противопоставянето между две идеологии на „старото“ и „новото“ време. Изграждайки образите на героите си още в началната портретна характеристика, Вазов не пропуска да отбележи дали те са хора на „прежното време“ или приемат, носят и служат на националноосвободителната идея:

● **чорбаджи Марко Иванов** – *„Човек малообразован, от прежното време...“* (подч. мое – Д. Н³).

● **чорбаджи Юрдан Диамандиев** – *„Той беше целокупен човек на миналото“* (с. 57)⁴

● **д-р Соколов** – *„...пиеше ракия и братуваше с онбашият вечер, а ноця пушкаше из комина да го тревожи...“*, *„Той беше винаги пръв в дружески увеселения и комитетски съзаклятия и на тия две занятия посвещаваше цялото си време.“* (с. 40)⁵.

В „Под игото“ откриваме задължителните за жанра на историческия роман белези на времева дистанция, историческа перспектива, която винаги трябва да присъства при пресъздаването в текста епоха, и избор на основните, характерните черти на тази епоха⁶. Проявите на времева дистанция в „Под игото“ са многобройни – иронията, с която са направени пространните битови описания от живота на белочерковчани: наредбата на Марковата къща, женския метох, Ганковото кафене, училищния изпит, представлението на „Многострадална Геновева“, съотнасянето на минало и настояще лесно може да бъде открито в преките авторови коментари, които изпъстрят романовия текст. Епохата на ентузиазма и въодушевлението при подготовката на въстанието и краха на надеждите при погрома му е заменена от времето на свободна България – своеобразното продължение на „Под игото“ носи заглавието „Нова земя“.

Оценките на Вазов за подготовката, избухването и края на Априлското въстание също недвусмислено сочат присъствието на необходимата дистанция между съвременността, т. е. времето на написването на романа и времето, което пресъздава „Под игото“. Фактът, че между въста-

³ Вазов, Ив. Под игото. С., БП, 1962, с. 18.

⁴ Пак там, с. 57.

⁵ Пак там, с. 40.

⁶ Рензов, Б. Г. Французский роман XIX века. М., 1977.

нието от 1876 г. и създаването на романа са изминали само 10-15 години и Вазов е съвременник на описваните събития, не променя нещата. Краткият времеви отрязък не е причина, говорейки за „Под игото“, да избяваме определението исторически наратив. Голяма част от изследователите на историческия роман отбелязват, че няма точен времеви период, от който да се ползва историческият роман, а определянето на подобни граници „от-до“ би било неразумно.

Ще се удивлява потомството – що казвам? И ние сами, съвременници на описуема-та епоха – отрезнели вече от цял ред исторически примери, – се чудим и маем какво е било това умствено опиянение, това съблимно безумство на народа да се готви на борба с една страшна империя, с велики още военни сили⁷.

Осмислянето и оценката в тези Вазови думи носят белега историчност. И, което е по-важното, те издават мислене за историята на автор, достатъчно дистанциран от пресъздаването от него време.

Избирайки да разкаже за живота и подготовката на бунта в Бяла черква, Вазов се осланя на един от основните моменти в поетиката на класическия исторически роман, а именно съсредоточаването на разказа на/за определено място, което в романа се явява представително за „живота на българите в предвечерието на Освобождението“. В основната си част „Под игото“ ни разкрива механизмите на случващото се в подбалканското градче, промяната, която претърпяват част от неговите жители. Разказът за Бяла черква завършва с главата „Историята на един невъстанал град“. И тази последна част от изгражданата в целия роман история на Бяла черква е емблематична за неуспеха на въстанието – една огромна част от България също не въстава. Всъщност историята на един невъстанал град Вазов ни разказва още от началото на романа.

Когато говорим за „Под игото“ като историческо повествование, е важно да отбележим *„възможността и желанието на българския исторически роман да бъде говорител на българската национална идеология“*⁸. За понятието „българин“ в „Под игото“ М. Цанева пише, че то *„разширява смисъла си на етническа принадлежност и се изпълва с идейно и нравствено съдържание“*. *„Засега ще ти кажа само, че аз съм българин и добър българин“ – с това гарантират своята порядъчност героите на романа. Да бъдеш българин (подч. на автора) за тях и за автора това обема всичко, което изисква от човека нравствения кодекс на времето“*⁹. Приключенията в „Под игото“ (най-вече на Б. Огнянов) са ограничени в пространствата на българското – един български град – Бяла черква, един български манастир, българските села в полите на Средна Гора и Стара планина, Клисура – т. е. Балкана – най-българското място. Вместването на приключенията в емблематични за

⁷ Вазов, Ив. Цит. съч., с. 299.

⁸ Ефтимов, Й. Историческия романс с властта“. – В: История. Истории. Наративи.

⁹ Цанева, М. По страниците на „Под игото“. С., 1989, с. 93.

националната ни принадлежност пространства им придава смисъл на приключения в името на българската свобода. В статията си „Под игото“. Познати тезиси, съвременни догадки¹⁰ Д. Михайлов пише:

Бойчо Огнянов е не само противодействие на турския поробител, но той е центърът, около който започва да се гради новото пространство на един друг, отхвърлил духовните окови на робството, свободен свят.

Историчността е структуроизграждащ принцип на националната идеология. Смъртта на главните герои Бойчо Огнянов, Соколов и Рада, а малко преди това и на Кандов и Бързобегунек (Муратлийски), също е белег за историчност – те са носители на идеята за свобода и всеки по своему е обречен на тази идея – смъртта им е нужната жертва в изграждането и постигането на българската свобода.

Основната част от Вазовото творчество е подчинена на принципа на историчността. И тъй като историчност, мислене на и за Историята биха могли да се открият и в съвременни романи, а тук ще стигнем до повисоката историософска степен на литературата въобще, ще се спра само върху налагащото се сравнение между „Под игото“ и други два романа на Вазов – „Светослав Тертер“ (1902) и „Иван Александър“ (1906). Това са два текста, чиято принадлежност към жанра на историческия роман никой не оспорва. Струва ми се обаче, че тези романи с по-малко основание могат да се определят като исторически в сравнение с „Под игото“. В „Светослав Тертер“ например Вазов се движи по повърхността на известната му от историческите извори фактология, но няма осмисляне на случващите се събития, т. е. тук историософията е с нулева (или почти нулева) степен.

На преден план в „Светослав Тертер“ и „Иван Александър“ е изведено друго начало – илюстративността. Тя се явява основен принцип и за един огромен дял от историческата ни белетристика от 30-те години на ХХ век. Във Вазовите романи я откриваме, както в пресъздаването на събитията, така и в описанията на дворците, църквите и болярските одежди, стана на татарите, и тя е от един и същ тип – като минаващи пред погледа рисунки. Ефектът на илюстрираните картички е постигнат и при описанието на Търново, а и сякаш самият автор го цели. Читателите на тези два романа, които никога не са били в Търново, ще получат чудесна представа за разположението на града и за най-важните му средновековни забележителности. С по-различна функция в изграждането на романовата структура са описанията в „Под игото“. Наредбата на Марковата къща, представлението на „Геновева“, тлаката в Алтъново, опелото на Лалка или разговорите в Ганковото кафене са нужният исторически колорит, на фона на който се случва Историята. Проблемът за местния колорит е основен за жанра на историческия роман. Описанието на битата в детайли играе важна роля за пресъздаването на епохата (Б. Г.

¹⁰ Михайлов, Д. Класически творби на българската литература. В. Търново, 1997, с. 31.

Реизов). Битът в „Под игото“ е дълбоко вратнал в плътта на романа, Вазов дори говори за философия на поробените, която се корени в ежедневието и циклично случващото се: *„Поробените народи имат своя философия, която ги примирява с живота. Един безизходно пропаднал човек често свършва с един курушум в черепа си... Един народ поробен, макар и безнадеждно, никога не се самоубива; той яде, пие и прави деца“*¹¹.

Интересно е да се отбележи, че в голяма част от картините на бита в Бяла черква откриваме бунтовния дух на времето, т. е. в тях навлиза Историята. В края на представлението „Многострадална Геновева“ „добродетелно-радостната песен „Сигфриде граде, радвай се“ след първите два реда е заменена с революционното „Пламни, пламни ти в нас любов гореща противу турци да стоим насреща“. В „Новата молитва на Марка“ на сватбата в покрайнините на града чорбаджи Марко наблюдава действията на пийналия Безпортев, един от най-разпалените членове на местния революционен комитет, който води хорото сякаш превзема крепост. На опелото на Лалка се стича целия град, а ковчегът на покойницата е носен от членовете на комитета, защото за никого не остава тайна причината за поболяването и смъртта на младата жена. В описаните в романа ритуали на сватбата и на смъртта битът носи и първите прояви на бунта. *„Усещането за „робското“* – пише В. Стефанов в „Под игото“ от страничния ъгъл на три образа¹² – *все по-силно надделява над нормализацията на вековно шлифования „бит“*.

И в двата исторически романа на Вазов „Светослав Тертер“ и „Иван Александър“ приключението е по-силно застъпено, отколкото в „Под игото“ – разбойници, преобличания, отвличания, измами, тайни писма, премахване на конкуренти за престола – и много по-често отколкото в „Под игото“ тези приключения са немотивирани и сякаш сами за себе си, само с ролята да изострят читателското внимание (от този тип са приключенията на разбойника Радоил и невестата му Славка в „Светослав Тертер“). В „Под игото“ авантюрата, сензацийата, мнимата смърт и тайните писма също заемат важно място, но в голямата си част те са посветени на националната идея – Иван Кралича и Муратлийски променят самоличността си, за да се скрият от властта и да работят за въстанието, тайното писмо на белочерковския революционен комитет е разчетено от турския шпионин Заманов само за да засвидетелства и той симпатиите си към каузата на бунтовниците. И в класическия исторически роман героично-приключенското е подчинено на историята и в частност на националната идея.

Конфликти и разногласия в миниобществото на Бяла черква, в което до голяма степен се проектира образът на целия ни народ, са съществували и преди идването на Бойчо Огнянов в града – и преди Юрдан Диамандиев и Стефчов са били приятели на турската власт, а чорбаджи Мичо Бейзадето е

¹¹ Вазов, Ив. Цит. съч., с. 91.

¹² Стефанов, В. Творбата – безкраен диалог. С., 1992.

вярвал, че от Русия ще дойде свободата ни. Идването на Огнянов в града и подготовката за въстание, която той започва, създават ситуацията на избор, в която попадат белочерковчани. Всеки от тях трябва да реши на чия страна е – на поробителя, т. е. на старото време, или на въстанието и свободата. Ситуацията на избор в даден исторически момент е типична за поетиката на историческия роман, отриваме я и в историческия роман от нов тип, какъвто е „Летопис на смутното време“ на В. Мутафчиева. В така характерните за историческото повествование статични и динамични герои се превръщат жителите на Бяла черква, като правят своя избор. Идването на избягалия от Диарбекир Иван Кралича заменя многоречивите спорове в Ганковото кафене с колебания и решения, които се вземат в душите на героите и които определят съдбата им. Юрдан Диамандиев и Киряк Стефчов започват да държат още повече на достлука си с властта, дотолкова, че накрая стават „спасители“ на Бяла черква от ордите на Тосун бей. Мичо Бейзадето продължава да вярва в силата на Русия, но става и член на местния революционен комитет. Определяйки мястото си спрямо революционните идеи или тяхното отричане, членове на комитета стават Кандов (който пред това води дълги спорове с Огнянов за същността на революцията) и сина на Юрдан Диамандиев Пенчо, та дори и многоглаголивата каква Гинка меси пексимет за „Юнаците, кога идат в Балкана“ – „комитетът нали заръчва“. „И котките ми варънджа ще станат бунтовници, ако тъй отива!“ – развиква се чорбаджи Юрдан, когато узнава, че цялата му челяд участва според силите си в подготовката на въстанието. Но голямата промяна става в душата на Марко Иванов. Думите „Бунт? Такова нещо, не дай боже, то ще бъде пропаст!... Няма да остане камък на камъка тука...“ (с. 125) и „Лудите, лудите – те да са живи!“ (с. 296) отбелязват избора, който той прави. И този избор за него е окончателен, той не подлежи на преразглеждане. Като резултат от него в „Историята на един невъстанал град“ чорбаджи Марко става единствената жертва, която Бяла черква дава.

В историческия роман така, както и в историята, знаменията играят важна роля. Те могат да бъдат словата на вечния календар, предсказанията на Мартин Задека, както е в „Под игото“, или белият елен в „Ден последен – ден господен“ на Ст. Загорчинов. Изключителността на ситуацията, в която е поставен народът, ражда и знаменията на Историята, респективно в историческия роман. И колебаещият се Марко Иванов вижда знамение във факта, че пияният и хром Безпортев сваля от коня въоръжения турчин и го яхва пред очите на всички сватбари. Вазов описва и коментира знаменията на времето с патриотично въодушевление. Това им тълкуване е близко до съдбоносната роля, която им е приписвал народът във въодушевлението си преди избухването на въстанието. За пророчеството „Турция ке падне, 1876“ Вазов пише: „Такива явления новите хора ги наричат „орисия“.

Тъй предразсъдъкът обяснява, когато разсъдъкът се отказва.¹³ Разумът е сменен от безумието и опиянението. М. Цанева говори за „оре-

¹³ Вазов, Ив. Цит. съч., с. 289.

олното значение на понятието лудост“ в „Под игото“. Синоним на лудостта в романа е пиянството. Показателни в това отношение са главата „Пиянството на един народ“, за която Т. Жечев¹⁴ с право твърди, че би могла да дублира заглавието на романа, случката с Безпортев и турчина и образа на поп Димчо, когото Вазов ни представя като „патриот и пияница“. Пиянството и въстанието на българите срещу властта на поробителя имат една пресечна точка – безумието. Подготовката и вдигането на бунт срещу Османската империя е лудост от гледна точка на здравия разум. „Под игото“ и „Записки по българските въстания“ повествувайки за Априлското въстание си служат с едни и същи понятия, за да го характеризират – „безумие“ и „лудост“. След погрома на въстанието всеки протест срещу турските насилия се счита за лудост и това е последната лудост преди разумът да възтържествува отново. Мунчо е последният от „лудите глави“, който трябва да бъде жертван в името на „всенародната лудост“. Той единствен се осмелява да протестира – с „колосална попръжня против Мохамеда и султана“. За тази последна лудост Мунчо заплаща с живота си.

„Под игото“ носи в голяма степен героите и чертите на класически исторически роман. Би било неразумно да отричаме правото на Вазовия текст да битува и в границите на историческия наратив, след като сме приели да търсим и откриваме у него жанровите белези на епопеята, битовия роман, на приключенския и споменния и т. н. Повествованието за Априлското въстание – един от символите на националната ни идеология, и коментарите на Вазов, издаващи не спомен, а исторически поглед към „пиянството на един народ“ са достатъчно сериозни основания романът да бъде определян като исторически.

---

¹⁴ Жечев, Т. Въведение в новата българска литература. С., 1995.